

การวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับวิถีชีวิตไทย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ฉันทนา ภาคบงกช *

การวิจัยแบบมีส่วนร่วมมีพื้นฐานมาจากการวิจัยปฏิบัติการ ซึ่งสามารถนำมาใช้
ได้ผลในบริบทสังคมไทย หากนำกระบวนการเพิ่มพลังมาเสริมช่วยแก้ปัญหา
หรือสร้างความเปลี่ยนแปลงในระดับย่อยและนำไปสู่ระดับมหภาคได้ นับว่าเป็น
กระบวนการที่การศึกษาไทยตามแนวปฏิรูปการศึกษาควรให้ความสนใจ

จังหวัดน่านเป็นดินแดนแห่งต้นน้ำลำ
ธารของประเทศ ประชาชนส่วนมากประกอบ
อาชีพเกษตรกรรม การส่งเสริมให้เกษตรกร
ของจังหวัดน่านมีความเด่นชัด มีการร่วมกัน
อนุรักษ์ต้นน้ำลำธารโดยพยายามให้ประชาชน
หลีกเลี่ยงการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม เพื่อให้การเกษตรกรรมในอนาคต
มีความเข้มแข็ง สามารถประสบความสำเร็จ
ในการทำงานและมีเศรษฐกิจพอเพียงใน
อนาคตอย่างทั่วถึง จังหวัดน่านมีการรวมกลุ่ม
และรวมพลังเพื่อการพัฒนางานจนได้ชื่อว่า
“น่านมีชุมชนที่เข้มแข็ง” ส่วนทางภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือมีการรวมตัวที่เป็น
รูปธรรม มีการจัดเวทีชาวบ้านสำหรับการ
แลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างเป็นปึกแผ่นเพื่อการพัฒนา
พัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ
ประสานความร่วมมือและสร้างเครือข่าย
เพื่อให้ความรู้ เกิดการเรียนรู้และพัฒนา
ชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตและ
สิ่งแวดล้อม (ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคอีสาน,
กองทุน. 2544 : หน้าปกใน)

จากการไปศึกษาเชิงคุณภาพเกี่ยวกับ
ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของเกษตรกรใน
จังหวัดน่าน โดยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัย

จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.) ทำให้พบว่าเกษตรกรที่ประสบ
ความสำเร็จรวมทั้งบุคคลที่ได้รับการยกย่อง
ว่าเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านมีการทำงานโดยใช้
กระบวนการวิจัยปฏิบัติการ (Action
Research) ที่ใช้ชีวิตสอดคล้องกับหลักอิทธิบาท 4
ซึ่งเป็นธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จที่
ประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา
พบว่าเกษตรกรผู้ที่ประสบความสำเร็จในด้าน
ต่างๆ ล้วนมี “ฉันทะ” มีความรักและความ
สนใจในงานที่ตนทำ ซึ่งเป็นพื้นฐานของ
องค์ประกอบอื่น ได้แก่ “วิริยะ” ทำให้มีความ
พากเพียรและขยัน ทำงานโดยไม่ย่อท้อ ย่อม
ทำให้ประสบความสำเร็จในการทำงาน อีกทั้ง
มี “จิตตะ” คือ การทำงานด้วยจิตที่จดจ่อกับ
งาน ทำให้เกิด “วิมังสา” คือ การพิจารณา
ไตร่ตรองและปรับปรุงและพัฒนางานให้
ประสบความสำเร็จสูงสุด นับว่าเป็นหนทาง
การดำเนินชีวิตแบบนักพัฒนา แม้ไม่มี
รายงานผลการวิจัย แต่ได้รับการยอมรับและ
การยกย่องจากผลงานที่ปรากฏ

อนึ่ง พบว่าชุมชนที่เข้มแข็งทั้งหลายใน
ประเทศไทยมีการรวมตัวและรวมกลุ่มเพื่อ
ทำกิจกรรมที่มีการระดมสมองในเรื่องต่างๆ

* อติตอาจารย์ประจำสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

แล้วนำผลงานมาพิจารณาทั้งด้านบวกและด้านลบตามความเป็นจริงเพื่อรู้เท่าทันสถานการณ์มากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยแบบมีส่วนร่วม (PAR/ Participatory Action Research) เป็นการพัฒนางานโดยริเริ่มจากการพยายามทำให้ดีขึ้นหรือมีความน่าสนใจ โดยใช้วิธีการและกระบวนการใหม่ในการปรับปรุงตนเองและพัฒนางานโดยการเรียนรู้อย่างอิสระด้วยตนเอง (Active Learning) และการมีส่วนร่วม โดยได้รับการสนับสนุนจากผู้ร่วมงานในการพิจารณาวางแผนและกำหนดขั้นตอนในการดำเนินงานอย่างรอบคอบและได้รับผลดียิ่งขึ้นนับว่าเป็นการทำงานอย่างมีระบบที่ทำให้แต่ละคนสามารถนำกระบวนการแก้ปัญหา มาปรับแผนหรือประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม ทำให้คนประสบความสำเร็จในการทำงานและมีเจตคติที่ดีต่อการพัฒนาตนเองและพัฒนางาน (Zuber - Skerret, 1995: 3-5)

การวิจัยแบบมีส่วนร่วมสามารถนำไปใช้เพื่อการพัฒนาองค์กร ชุมชนและการศึกษา ซึ่งพบว่ามีข้องเกี่ยวกับการวิจัยปฏิบัติการ (Action Research) กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมคล้ายคลึงกับการวิจัยวิชาการ (Academic Research) แต่มีความเข้มข้นน้อยกว่าและมีขั้นตอนการดำเนินงานแตกต่างกันบ้าง คือ มีลักษณะไม่เป็นทางการ และมีการดำเนินการตามวงจรเดมมิ่ง (Deming Cycle) กล่าวคือประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ได้แก่ การวางแผน (Plan) การปฏิบัติ (Do) การตรวจสอบและประเมิน (Check) และการปรับแผนสำหรับ

การดำเนินการในรอบใหม่ให้ดีขึ้น (Act) ซึ่งเรียกโดยย่อว่า PDCA (Plan-Do-Check-Act) แต่ละขั้นตอนมีความยืดหยุ่นและใช้วิธีการประเมินแบบอ้อมโดยไม่เน้นการสรุปผลอ้างอิง (generalization) (นงลักษณ์ วิรัชชัย และสุวิมล ว่องวานิช. 2545 : 18; อ้างอิงจาก Bassey, 1986; Rutkowaski, 1996; Maclsaac, 1996; Foshay และสุวิมล ว่องวานิช. 2543) การวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่เน้นการพินิจพิจารณาร่วมกันในทุกขั้นตอนเรียกว่า “การวิจัยแบบร่วมกันพิจารณา” (Emancipatory Action Research) เป็นการจัดการและพัฒนางานโดยความร่วมมือของบุคลากรในหน่วยงาน (collaborative) ในการวิเคราะห์วิจารณ์ปัญหา ร่วมกัน

“การวิจัยแบบร่วมกันพิจารณา” เป็นการร่วมกันพิจารณาแผนซึ่งทุกคนร่วมกันวางแผน เพื่อประสานความร่วมมือในการพัฒนาหรือแก้ปัญหา ร่วมกัน โดยการแก้ปัญหาร่วมกันเป็นทีม หลังจากดำเนินการสังเกตและประเมินโดยแต่ละบุคคลแล้ว มีการประชุมร่วมกันเพื่อพิจารณาหรือสะท้อนผลของการแก้ปัญหาหรือปรับปรุงงาน ด้วยวงจรหรือกระบวนการขณะที่ปฏิบัติการ แล้วสะท้อนหรือประเมินเพื่อขัดเกลาวิธีการ ข้อมูลและตีความด้วยกระบวนการดังกล่าว ย่อมนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ซับซ้อนในสถานการณ์ใหม่ได้อย่างดี การทำงานร่วมกันเป็นทีมดังกล่าวทำให้เกิดชุมชนแห่งการเรียนรู้ โดยที่ทุกคนมีความทัดเทียมกันในการแสดงความคิดเห็นและสื่อความหมาย (Zuber - Skerret, 1995:

3-5) กล่าวได้ว่ากระบวนการวิจัยดังกล่าวทำให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมชาติ การมีส่วนร่วมภายใต้บรรยากาศที่เป็นมิตรและให้การยอมรับความคิดเห็นเปิดโอกาสให้แต่ละบุคคลมีโอกาสแสดงออก ได้ร่วมกันคิดและเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลในการตัดสินใจปฏิบัติงานและพัฒนางานด้วยความมั่นใจมากขึ้น นับว่าเป็นการช่วยพัฒนาความเชื่อมั่นในตนเอง จึงเป็นการเพิ่มพลังทั้งรายบุคคลและรายกลุ่มเป็น อย่างดี ดังความเห็นของฮาร์กเนล (Harknell, 2002) ที่กล่าวว่า บรรยากาศของการยอมรับมี ผลต่อการสร้างเสริมความภาคภูมิใจในตนเอง ความเชื่อมั่นในตนเอง ซึ่งจะนำไปสู่การ กำหนดทิศทางของตนเอง และนำตนเองไปสู่ ความสำเร็จของตนและการทำงานร่วมกัน อย่างมีประสิทธิภาพ

ชุมชนที่เข้มแข็งทั้งหลายในประเทศไทยมีการรวมตัวและรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรม โดยการระดมความคิดในเรื่องต่างๆ แล้วนำ ผลงานมาพิจารณาทั้งด้านบวกและด้านลบ ตามความเป็นจริงเพื่อให้รู้เท่าทันสถานการณ์ มากขึ้น กิจกรรมเหล่านี้ล้วนนำไปสู่การรวม พลัง ซึ่งนับว่าสอดคล้องกับความเห็นของ เออร์คสตอมและอิงค์แมน (Erkstorn & Ingman, 1991, online) ที่ว่าการส่งเสริมให้ บุคคลและสังคมเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร จะทำให้ มีข้อมูลเพียงพอที่จะคิดและตัดสินใจในเรื่อง ต่างๆ ด้วยความมั่นใจ การมีส่วนร่วมดังกล่าวจึง เป็นกลยุทธ์ในการขจัดความต้อยโอกาสของ กลุ่มหรือชุมชน เพื่อให้ได้รับประโยชน์และใช้ ความสามารถอย่างเต็มที่ ดังนั้น การรวมกลุ่ม จึงก่อให้เกิดพลังและช่วยพัฒนาสมรรถนะใน

การควบคุมการกระทำและเหตุการณ์ ซึ่งจะ นำไปสู่ประโยชน์สุขของบุคคลและชุมชน การ รวมกลุ่มอาจเป็นการรวมตัวขององค์กรและ หน่วยงาน หรือการรวมตัวอย่างไม่เป็น ทางการของบางชุมชนดังตัวอย่างที่ปรากฏอยู่ ในบางจังหวัดและบางภูมิภาค เช่น ที่จังหวัด น่าน

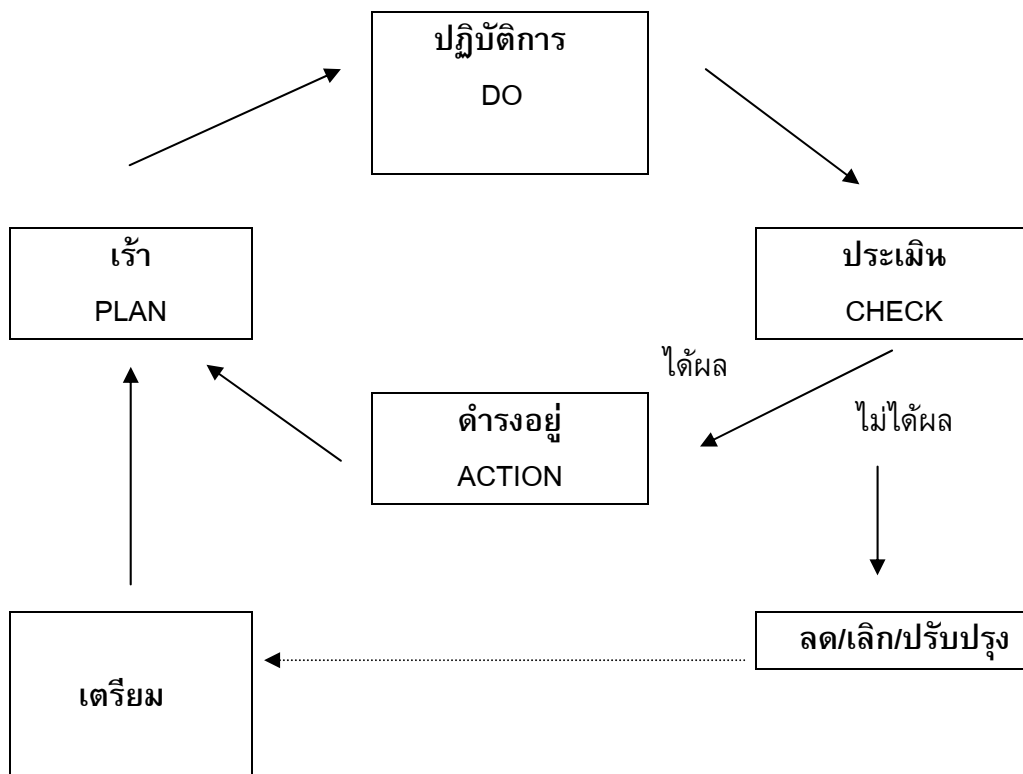
เมื่อวิเคราะห์ลักษณะการรวมกลุ่มที่ กล่าวข้างต้น พบว่ามีลักษณะของ กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมไม่เป็น ทางการ การที่หลายพื้นที่ในจังหวัดน่านมีการ รวมตัวอย่างเข้มแข็ง สะท้อนให้เห็นว่าสังคม นั้นมีกลไกที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม จึงอาจ กล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วมมีความเหมาะสม และสอดคล้องกับสังคมและวัฒนธรรมของชาว จังหวัดน่าน จึงน่าที่จะขยายผลสู่ชุมชนอื่นๆ และสถานศึกษาต่างๆ ในจังหวัดน่านหรือบาง จังหวัดที่มีความใกล้เคียงกันมากขึ้น

กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม สามารถช่วยสนองการจัดการศึกษาตามแนว ปฏิรูปการศึกษาโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ หรือผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (child centered) ทั้งนี้จะต้องอยู่บนพื้นฐานของสัมพันธภาพที่ดี และมีความเข้าใจในแนวคิดหลักการและ กระบวนการดังกล่าวอย่างชัดเจน การให้ โอกาสผู้เรียนได้เรียนรู้จากการลงมือทำ กิจกรรมอย่างอิสระ (Active Learning) และใช้ กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อเพิ่มพลัง ในการจัดการศึกษา กระบวนการดังกล่าวควร ส่งเสริมทั้งในระดับผู้บริหาร - ครู และครู - นักเรียน แล้วขยายสู่ชุมชนให้เข้ามามีส่วน ร่วม เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะและทักษะของ เกษตรกรจังหวัดน่านที่ประสบความสำเร็จแก่

นักเรียน ได้แก่ ความรักในงาน ความสนใจใฝ่รู้ ความขยันพากเพียร ความมีน้ำใจ การควบคุมตน การคิดแก้ปัญหา (ดุชะฎี โยเหลา และคณะ. 2546 : 60-61)

นอกจากนี้ พบว่ากระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม มีส่วนในการสนับสนุนการ

เพิ่มพลัง (empowerment) แก่ชุมชน ดังรูปแบบการพัฒนากระบวนการพลังใจตามแนวของไวส์เบอร์ก (Weissburg) ดังภาพประกอบ 1

ภาพประกอบ 1 รูปแบบวงจรการเพิ่มพลังที่สอดคล้องกับกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมตามแนวของไวส์เบอร์ก (Weissburg)

ภาพประกอบ 1 เป็นรูปแบบกระบวนการเพิ่มพลัง 4 ขั้นตอนซึ่งมีหลักการสอดคล้องกับการวิจัยปฏิบัติการและการวิจัยแบบมีส่วนร่วม เป็นวงจรที่พัฒนาจากการบูรณาการขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1. **ขั้นเตรียม** ขั้นเตรียมเป็นขั้นที่ช่วยสนับสนุน**ขั้นเร้า** ซึ่งมุ่งให้บุคคลในกลุ่ม

สนใจในปัญหาเฉพาะหรือสถานการณ์ โดยสร้างบรรยากาศของความผูกพันภายในกลุ่ม มีการจัดสถานการณ์ให้ดีที่สุดเพื่อให้เกิดความไว้วางใจกัน (trust) ได้สื่อความหมายอย่างอิสระรวมทั้งได้ฝึกความเป็นผู้นำ (leadership) และฝึกฝนทักษะการทำงานกลุ่มในหัวข้อที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน

2. **ขั้นเร้า** เป็นสถานการณ์ที่ทำให้เกิดความสนใจ สร้างความตระหนักภายในกลุ่ม ในขั้นนี้ อาจมีการทบทวนแผนและ **ปฏิบัติการ** บางส่วนเกิดขึ้น และมีการเพิ่มพลังที่เกี่ยวกับขั้นเร้า เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การเพิ่มข้อมูล

3. **ขั้นปฏิบัติการ** เป็นการลงมือปฏิบัติตามแผนซึ่งวางไว้

4. **ขั้นประเมิน** เป็นการให้ข้อมูลย้อนกลับต่อกลุ่มด้วยการเสริมแรงภายในกลุ่มเพื่อช่วยให้แนวทางในการดำเนินงานต่อไปได้ดี

5. **ขั้นดำรงอยู่** เป็นการดำเนินการต่อไปเพราะสนองความมุ่งหมายได้ และเกิดการดำรงของพลัง แต่ถ้าเกิดความบกพร่องผิดพลาดก็อาจลด/ละ/เลิกได้ หากไม่เลิกอาจย้อนกลับไปสู่ **ขั้นเตรียมการ** และดำเนินการเพื่อปรับปรุงเพิ่มเติมใหม่

วงจรขั้นตอนของการเพิ่มพลังทั้ง 4 ขั้น เป็นโมเดลที่นำมาเป็นมาตรฐานในการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล เคล็ดลับของการเพิ่มพลังก็คือ ต้องมีความเข้าใจในหลักและวิธีการจัดกิจกรรมใน **ขั้นเตรียมการ** อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล (Erkstorm & Ingman, 2002 ; citing Weissburg, 1999) จะเห็นได้ว่า กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมตามแนวของไวส์เบิร์ก (Weissburg) ดังกล่าวมีความสอดคล้องและสนับสนุนวงจรวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่ใช้กันทั่วไปให้มีความมั่นคงมากขึ้น

เมื่อนำการวิจัยแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในชุมชนหรือสถานศึกษา จึงต้องมีการ

เริ่มต้นในขั้นเตรียมการอย่างเต็มที่ โดยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้เกี่ยวข้องทุกคนทุกฝ่าย ทั้งผู้นำและคนในชุมชน จึงต้องมีการรวมตัวของบุคลากรนับตั้งแต่ผู้บริหาร การศึกษาทุกระดับ ครูอาจารย์ คณะกรรมการโรงเรียนและผู้ปกครองรวมทั้งผู้เรียน ให้มีส่วนร่วมในการคิดและวางแผนการทำงานโครงการต่างๆ กระบวนการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นในทุกขั้นตอน นับตั้งแต่วางแผนและการปฏิบัติ การประเมินและการปรับปรุงพัฒนาโดยคำนึงถึงคุณลักษณะและทักษะในการทำงานในอนาคต เช่น มีเจตคติที่ดีต่ออาชีพเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชน มีความรักในสิ่งที่ตนกระทำ มีทักษะการสังเกต ทักษะในการทำงานร่วมกัน และการแก้ปัญหา ฯลฯ

เนื่องจากสังคมไทยมีพื้นฐานของเกษตรกรรมมาโดยตลอด จึงขาดทักษะการจัดการ การตลาดและการเพิ่มมูลค่าของผลผลิตและการประกอบการรายย่อย เหล่านี้เป็นทักษะที่ควรได้รับการส่งเสริมอย่างมาก ซึ่งสามารถพัฒนาจากประสบการณ์และกิจกรรมต่างๆ ที่บูรณาการความรู้ในห้องเรียนและนอกห้องเรียนมาใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เยาวชนเติบโตเป็นผู้มีชีวิตที่มีคุณภาพสอดคล้องกับความมุ่งหมายตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงและการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จในอาชีพเกษตรกร ตลอดจนอาชีพอื่นๆ ต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- คุชฎี โยเหลา และคณะ. (2546). *โครงการระบบการถ่ายทอดทางสังคมเพื่อพัฒนาคุณลักษณะและทักษะแก่แรงงานภาคเกษตรกร ศึกษากรณีจังหวัดน่าน*. รายงานการวิจัย ฉบับที่ 88 สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคอีสาน, กองทุน. (2544). *จดหมายข่าวปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน*, ปีที่ 3 ฉบับที่ 3.
- นงลักษณ์ วิรัชชัย และสุวิมล ว่องวาณิช. (2545). *การวิจัยและพัฒนาเพื่อการปฏิรูปการศึกษา*, เอกสารเผยแพร่ในโครงการวพร ลำดับที่ 2 ภาควิชาวิจัยการศึกษา กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Erkstorm, Carl D. & Ingman, Stanley, R. (2002) (online) "Community empowerment and sustainability," *Development and Sustainable Communities Review*.
- Harknell , Sarah. (2002).(online). Getting life right, Self empowerment education Ltd.
s.harknell@gettingliferight.com
- Zuber - Skerrit, Ortrun (1995). Emancipatory action research for organizational change and development, In *New directions in action research*, London : Farmer Press.